

УДК 373.013.42:316.46-053.6

О. Г. Косенчук

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НА РІВНІ МІСТА**

Нині набуває актуальності питання залучення лідерів учнівського самоврядування до соціально значущої діяльності на рівні міста. Як наслідок, змінюється роль лідера та умови, за яких формуються лідерські якості старшокласників. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність у визначенні та обґрунтуванні соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності на рівні міста. У процесі наукового розроблення питання визначення соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей у представників органів учнівського самоврядування утворилась певна система наукових поглядів. Проте, до сьогодні, не визначено загальноприйнятих соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності на рівні міста. За таких обставин постала нагальна потреба проаналізувати та дослідити дане питання.

Метою даної статті є визначення та обґрунтування соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності на рівні міста.

З метою визначення соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей лідерів-старшокласників у позаурочній діяльності нами проаналізовано дослідження О. Караман, А. Кірпічника, Г. Лактіонової, А. Лутошкіна, А. Лякішева, Я. Мудрого, О. Хмизової, В. Ягоднікової.

Ми визначаємо *соціально-педагогічні умови* як сукупність спеціально створених, педагогічно-керованих факторів, соціальних обставин, що створюють середовище, у якому успішно формуються лідерські якості старшокласника.

В основу нашого наукового пошуку покладено переконання, що соціально-педагогічні умови є базовим елементом соціально-педагогічного процесу, який охоплює зміст, напрями, форми й методи соціально-педагогічної роботи з лідерами учнівського самоврядування.

Отже, *соціально-педагогічними умовами формування лідерських якостей у старшокласників* – представників органів учнівського самоврядування нами визначено: підготовка старшокласників до виконання ролі лідера учнівського самоврядування у процесі моральної групової взаємодії в міській школі лідера; залучення старшокласників-лідерів учнівського самоврядування до соціально значущої діяльності шляхом доцільного поєднання різних інтерактивних форм і методів соціально-педагогічної роботи; змістово-технологічне забезпечення розвитку соціально-спрямованої самостійності лідерів-старшокласників

як вияву їхньої суб'єктності; налагодження міжсекторної і міжвідомчої взаємодії й координація зусиль дитячих об'єднань міста й інших соціальних інститутів; підготовка соціальних педагогів до роботи з лідерами учнівського самоврядування.

Сприятливою умовою для навчання самоврядуванню, формування і розвитку лідерських якостей старшокласників є організація *міської школи лідерів (МШЛ)*.

Така Школа має виконувати шість функцій: по-перше, діагностичну (виявлення здібностей лідерів-старшокласників, визначення їхнього рівня підготовленості до формування та розвитку лідерських якостей); по-друге, прогностичну (розкриття творчого потенціалу лідерів учнівського самоврядування, їхньої готовності здійснювати соціально значущу діяльність); по-третє, виховну (створення соціально-педагогічних умов для розвитку лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності, розвиток соціальної активності, громадянської свідомості, взаємодопомоги, групової єдності); по-четверте, компенсаторну (усунення недоліків у знаннях про лідерство, соціально значущу діяльність); по-п'яте, адаптивну (самоосвіта, уміння створювати проекти, з метою орієнтації на практичну діяльність); по-шосте, пізнавальну (задоволення інформаційних та інтелектуальних потреб особистості).

Навчання у МШЛ організовується та здійснюється у позаурочний час (з вересня по липень). Повний навчальний курс складається з двох етапів: теоретичного та практичного. Під час першого етапу лідери-старшокласники підвищують рівень поінформованості з проблеми лідерства, учнівського самоврядування; на практичному етапі старшокласники відпрацьовують уміння лідерської майстерності, проходять соціальну практику у різних соціальних інститутах.

Заняття проходять за спеціальною програмою, тематика та змістове наповнення навчальних блоків структуроване за модулями. У міській школі лідерів використовують різноманітні форми і методи роботи: тренінги, тематичні семінари, марафони, дискусії, рольові й ділові ігри, розробка та захист соціальних проектів, табірна зміна, круглі столи, соціальні акції, кампанії, виготовлення та презентація квілтів тощо.

Впроваджуючи різні форми і методи роботи, школа лідерів стає середовищем, де кожна особа має змогу на практиці спробувати різні моделі поведінки, різні соціальні ролі. При цьому вона має нагоду обрати для себе найбільш прийнятну модель поведінки, що є передумовою отримання досвіду організаторської діяльності, налагодження міжособистісних зв'язків з різними членами колективу, визначення пріоритетів. Для лідера-старшокласника важливо не тільки задовольняти свої потреби, а й вирішувати суспільно значущі для колективу завдання. Тому завданням для педагогів школи лідера має стати розроблення системи заходів щодо створення умов для розвитку кожної особистості у колективі. А це можливо зробити, визначивши для старшокласників не тільки особисті, але і спільно-групові цілі.

Важливою соціально-педагогічною умовою є залучення лідерів-старшокласників представників учнівського самоврядування до соціально значущої діяльності шляхом доцільного поєднання різних інтерактивних форм і методів соціально-педагогічної роботи.

Ефективною формою роботи з лідерами-старшокласниками, представниками учнівського самоврядування є організація і проведення тренінгів. Тренінг (від. англ. train – тренувати, тренуватися) являє собою сукупність групових методів формування вмій і навичок самопізнання, спілкування і взаємодії людей у групі. Пріоритетними засобами тренінгу є групова дискусія і рольова гра в різних їх модифікаціях і поєднаннях. Мета тренінгу полягає у формуванні й удосконаленні як загальної комунікативної готовності особистості, так і виробленні специфічних комунікативних навичок. Практика тренінгу спрямована на розвиток особистості, усвідомлення нею своїх власних потреб, інтересів, формування відносин з оточенням, вдосконалення особистісних властивостей, які виявляються у спілкуванні й колективній діяльності.

Цікавою формою роботи з лідерами-старшокласниками є дебати. Для ведення дебатів створюються групи учнів, які співпрацюють у процесі пошуку і підготовки своїх аргументів. Дебати спрямовані на розвиток умінь: використовувати різні способи інтегрування інформації; критично осмислювати одержану інформацію; самостійно формулювати гіпотезу; аргументувати власну точку зору та презентувати її; враховувати думки інших людей й толерантно ставитися до них; працювати в команді, брати участь у прийнятті рішень; бути відповідальним та приймати рішення у екстремальних ситуаціях.

Конкурс – форма роботи, яка передбачає демонстрацію та реалізацію знань, умінь, здібностей лідера або групи у досягненні мети конкурсу. В аспекті соціально-спрямованої діяльності, доцільними можуть стати конкурси «соціальних проектів» (на таких конкурсах лідери можуть ініціювати та виконувати відповідні завдання індивідуально, або навпаки у команді однопісців); конкурс «Лідер року» (передбачає визначення кращих представників серед лідерів учнівського самоврядування, які володіють певними лідерськими якостями, вміють організувати та мотивувати послідовників до виконання соціально значущої діяльності, довести розпочату справу до кінця, а також мають конкретні результати діяльності).

Фестиваль – форма роботи з лідерами, яка має на меті популяризацію певної ідеї з залученням міжвідомчих організацій, учнівської молоді.

Відеолекторій – ця форма роботи базується на переважно наочному сприйманні інформації, що в такий спосіб легше і швидше засвоюється. Під час проведення відеолекторію велика увага приділяється просвітницькій роботі, обговоренню проблемних, незрозумілих питань, стимулюванню та розвитку абстрактного мислення, творчості та самостійності. У роботі з лідерами учнівського самоврядування доцільно використовувати відеоматеріали з проблем формування активної

життєвої позиції, профілактики шкідливих звичок, асоціальних проявів поведінки, торгівлі людьми, розвитку волонтерства тощо.

Форум-театр – інтерактивна форма роботи, спрямована на вирішення соціальних проблем. Сутність форум-театру полягає у сумісному з глядачами пошуку в рамках запропонованої вистави шляхів виходу зі складної життєвої ситуації. Головною метою форум-театру є надання інформації та набуття умінь вирішення існуючої проблеми певною людиною з використанням досвіду інших людей. Сценічна вистава пропонує для розгляду соціальну проблему, а кожний персонаж гри виконує певну соціальну роль. Під час участі у форум-театрі глядачі мають можливість не тільки познайомитися з негативним явищем, але й розробити алгоритм, створити модель успішної поведінки в складній, на перший погляд безвихідній, ситуації. Кожна вистава форум-театру унікальна, тому що в ній беруть участь не тільки актори, а й глядачі. Виконуючи роль замість актора, глядач глибше занурюється в емоційні переживання персонажа, відчуває результат свого втручання.

У роботі з лідерами традиційно використовується метод бесіди, завдання якого за допомогою цілеспрямованих і вміло поставлених запитань спонукати лідерів до актуалізації вже відомих знань і досягти засвоєння нових знань шляхом самостійних роздумів, висновків і узагальнень. Для ефективної участі у житті колективу та поза ним лідер-старшокласник має вміти налагоджувати контакти з оточуючими та володіти вміннями конструктивного діалогу. У перекладі з грецької мови «діалог» (dialogos) – це «бесіда». В українській мові синонімом слова іншомовного походження «діалог» є слова – перемови, переговори. Зазвичай у процесі діалогу відбувається «взаємопізнання» та «взаємозбагачення» всіх його учасників. Для лідерів-старшокласників питання діалогу має велике значення, адже саме за стратегією побудови діалогу, визначення ключових пріоритетів можливо говорити про взаємоповагу та прогнозовані у кожному суб'єкті зміни. Проте лідери не завжди володіють необхідними вміннями культури діалогу, що, безумовно, знижує результативність досягнення спільної мети. Тому під час підготовки лідерів-старшокласників необхідно звертати увагу на можливі недоліки їхнього лексикону, «стереотипність» мислення, схильність до стигматизації, можливі варіанти застосування ефективних технологій організації діалогу, дотримання «правил діалогу», усвідомлення «ризиків поразки».

Під час взаємодії з лідерам учнівського самоврядування доцільно використовувати прес-метод, реалізація якого дозволяє старшокласникам визначати власну позицію у вирішенні дискусійних питань.

У роботі з лідерами-старшокласниками варто використовувати метод «case-study». «Кейс» перекладається з англійської мови як «ситуація». Це реальні, чітко та послідовно описані ситуації педагогічної практики разом з певними фактами, що мають відношення до даної ситуації та думками, від яких залежить її вирішення. Старшокласникам

необхідно описану ситуацію розкласти на кейси й проаналізувати кожен з них для загального висновку.

Метод «рівний-рівному» передбачає послідовну систему активних дій лідерів-підлітків і тренерів-педагогів, спрямованих на формування відповідальної поведінки, що є орієнтиром позитивного життєвого вибору, через поширення достовірної інформації та зразків власного прикладу життєвої позиції лідера [4, с. 247]. Цей метод відрізняється від традиційних, по-перше, тим, що старшокласникам надається роль експертів та ініціаторів соціального впливу на однолітків; по-друге, старшокласники набувають досвіду позитивного впливу на особистості й групи, що недоступно дорослим; по-третє, підліток-лідер – особистість, що є носієм знань, цінностей привабливих для однолітків, які вони бажають наслідувати; по-четверте, лідерські якості лідера в колі однолітків завжди оцінювалися позитивно.

Оскільки сучасна освітня політика спрямована на розвиток державно-громадського управління та розширення ролі організацій громадянського суспільства в забезпеченні потреб підростаючого покоління. Саме тому важливою соціально-педагогічною умовою формування лідерських якостей є *змістово-технологічне забезпечення розвитку соціально-спрямованої самостійності лідерів-старшокласників як вияву їхньої суб'єктності*.

Вищим рівнем прояву суб'єктності особистості є її прояви у системі власних спонукань. Лідеру учнівського самоврядування доводиться поєднувати свободу та відповідальність, що взаємно зумовлюють одна одну. Бути суб'єктом відповідальної поведінки – це насамперед надавати особистісного смислу загальнолюдським цінностям, певним обов'язкам і завданням [2, с. 131].

Під час реалізації цієї соціально-педагогічної умови необхідно створювати умови для самостійності лідерів, за якої вони матимуть змогу розвинути лідерські якості, продемонструвати знання, уміння, навички, ініціювати проекти, конкурси, проводити конкурси, фестивалі, активно впроваджувати метод «рівний-рівному», про який йшла мова вище.

Саме на другому рівні суб'єкт-суб'єктних відносин особливо значущою для повноцінної позитивної соціалізації дитини є позиція соціального педагога, вихователя, старшого друга. Правильна у правовому сенсі педагогічна взаємодія ґрунтується на взаєморозумінні дорослого і дитини, спільності їхніх інтересів і прагнень, ціннісних орієнтацій. Якщо взаємодія з дорослим здійснюватиметься на засадах діалогічного спілкування двох рівноправних особистостей, вона набуває ознак суб'єкт-суб'єктності. Саме за таких умов найуспішніше виникають особистісні смисли, формуються лідерські якості старшокласників на рівні міста.

Розглянемо це детальніше під час дослідження четвертої умови – формування лідерських якостей старшокласників, а саме – *налагодження міжсекторної взаємодії й координація зусиль дитячих об'єднань міста й*

інших соціальних інститутів щодо формування лідерських якостей старшокласників – представників органів учнівського самоврядування.

Ми розглядаємо «міжсекторну взаємодію» як комплекс взаємовідносин між органам державної влади або органами місцевого самоврядування з одного боку та бізнесом з іншого, які визначають їх загальну участь у рішенні важливих соціальних проблем місцевої громади, у тому числі через загальне фінансування і загальну реалізацію соціальних проектів та програм.

Результатом соціального партнерства під час підготовки лідерів-старшокласників має стати підписання соціальних контрактів – договорів, що укладаються між замовником та виконавцями соціального замовлення, у яких регулюються відносини замовника та виконавця, визначаються права та обов'язки обох сторін.

Співпраця держави з різними організаціями щодо підготовки лідерів-старшокласників є ключовим фактором підвищення ефективності наданих соціальних послуг. При цьому, і замовники, і учасники, і виконавці повною мірою несуть відповідальність за результативність спільної справи.

Партнерами у процесі формування лідерських якостей старшокласників є урядові організації (державні органи управління та системи освіти, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей, відділи у справах сім'ї та молоді, молодіжні виконкоми міської ради); освітні заклади; лікувально-профілактичні установи (міський Центр боротьби зі СНДом, міський Центр здоров'я); неурядові організації; засоби масової інформації; соціальні Інтернет-мережі.

Співпраця з урядовими організаціями орієнтована на удосконалення місцевої політики щодо формування сучасних лідерів-старшокласників. Зокрема, першочерговими завданнями державних органів управління та системи освіти є надання можливостей дитячим та молодіжним організаціям і об'єднанням брати участь у формуванні державної дитячої та молодіжної політики; створення умов для успішної взаємодії закладів освіти з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями; утвердження позитивного ставлення до дитячих та молодіжних дитячих організацій і об'єднань з боку вчителів, батьків, учнів, громадськості; вдосконалення нормативно-правових документів взаємодії; забезпечення фінансової підтримки державою дитячого руху; організаційна та педагогічна підтримка взаємодії.

Як складову процесів управління, створену у співвідношенні, структуруванні дій різних керованих систем, ми визначаємо *координацію*. У якості координаторів можуть виступати педагогічні працівники, а також організації та заклади, залучені до процесу функціонування та розвитку системи.

Важливою соціально-педагогічною умовою формування лідерських якостей старшокласників є *підготовка соціальних педагогів до роботи з лідерами учнівського самоврядування*.

Одним із пріоритетних завдань соціальних педагогів є виявлення інтересів, потреб, труднощів у дітей та підлітків; створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та позаурочній діяльності; організація та координація різних видів позаурочної діяльності дітей та підлітків, допомога старшокласникам у професійному самовизначенні, посередницька діяльність між вихованцями, адміністрацією, педагогічним колективом, батьками, різними соціальними інститутами.

Як зазначає О. Безпалько, «існуюча практика соціально-психологічної діяльності загальноосвітньої школи вказує на необхідність створення в ній окремого структурного підрозділу – соціальної психолого-педагогічної служби у складі соціального педагога, практичного психолога та медичного працівника» [1, с. 160]. Мета діяльності даного структурного підрозділу – забезпечення доступної, своєчасної, кваліфікованої соціально-психологічної допомоги учнівській, педагогічній, батьківській громадам.

Проте, однією із основних проблем у роботі соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів є недостатність їхньої взаємодії з лідерами, спрощення своїх функціональних обов'язків. Вивчаючи це питання, нами проаналізовано стан готовності соціальних педагогів до роботи з лідерами-старшокласниками на рівні м. Кривого Рогу. Для цього автором було проведено опитування 121 соціального педагога закладів освіти та вивчення їхніх посадових інструкцій.

Проаналізувавши посадові інструкції соціальних педагогів міста, нами констатовано, що лише у 10 (8,6%) таких фахівців до функціональних обов'язків адміністрацією закладу внесено роботу з лідерами, натомість 111 (91,4%) фахівців цю категорію учнів залишають поза увагою.

Відповідаючи на запитання анкети «Чи має соціальний педагог працювати з лідерським активом?», 53 (61%) опитаних соціальних педагогів відповіли – «Ні», 34 (28%) вказали, що вони частково працюють з лідерами, у переважній більшості за запитами адміністрації, тільки 13 (11%) опитаних зазначили, що вони систематично працюють з цією категорією учнів.

Відповіді та коментарі соціальних педагогів щодо вищезазначеного питання вказують на те, що відповідна робота з лідерами не здійснюється за трьома основними причинами: 1) адміністрація закладу до посадових інструкцій соціального педагога не включила обов'язок працювати з лідерами (68% фахівців працюють на 0,5 ставки); 2) самі соціальні педагоги вважають, що з лідерами мають працювати педагоги-організатори та заступники директорів з навчально-виховної роботи; 3) соціальні педагоги не мають відповідної базової підготовки для роботи з лідерами.

Щодо останньої причини, то на запитання анкети «Які у Вас виникають труднощі у роботі з лідерами?» 100% респондентів зазначили – «недостатній рівень поінформованості з даного питання».

На запитання анкети «За якою програмою Ви працюєте з лідерами учнівського самоврядування?» 79 (65%) соціальних педагогів відповіли, що жодної спеціальної програми не реалізують. Крім того, нами було проаналізовано навчально-виховні програми, рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України для впровадження у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах і з'ясовано, що програми підготовки лідерів-старшокласників, схвалені на державному рівні, відсутні. Тому актуальним визначено розроблення навчально-виховних програм підготовки лідерів-старшокласників, які б мали соціально-орієнтоване спрямування та виходили б за межі класно-урочної системи.

Таким чином, охарактеризовані соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності на рівні міста засвідчують багатогранність проблеми становлення сучасних лідерів, а також актуалізують необхідність консолідації сил різних інституцій на рівні громади для роботи з підростаючими особистостями, готовими брати активну участь в житті суспільства й відповідально розбудовувати Україну.

Дослідження проблеми лідерства є невичерпним. У подальших розвідках важливо проаналізувати зміни ціннісних орієнтацій, знань та умінь лідерів-старшокласників в історичній ретроспективі; розробити систему підготовки соціальних педагогів до роботи з лідерами у позаурочній діяльності. При цьому наукові висновки завжди мають узгоджуватися з життєвими орієнтирами юних лідерів сьогодення, задля успішної діяльності яких у майбутньому й здійснюються наукові дослідження сьогодні.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько – К. : Центр учбової літ-ри, 2009. – 208 с. **2. Вайнола Р. Х.** Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : [моногр.]. / Р. Х. Вайнола ; за ред. С. О. Сисоєвої. – Запоріжжя : Хортиц. навч.-реабіліт. багатопрофіль. центр, 2008. – 460 с. **3. Кіріпнік А. Г.** Исходные позиции к пониманию сущности детского общественного движения и общественных объединений детей. Формування світоглядної позиції підлітків у дитячих об'єднаннях: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16-17 листопада 2011р.) – Ін-т проблем виховання, НАПН України, 2011. – С. 16 – 18. **4. Оржеховська В. М.,** Пилипенко О. І. Превентивна педагогіка. Навч. посіб. / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. – Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. – 2007. – 284 с.

Косенчук О. Г. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності на рівні міста

У статті охарактеризовані соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей у лідерів-старшокласників у позаурочний час на рівні міста.

Ключові слова: соціально-педагогічні умови, модель формування лідерських якостей старшокласників, лідери-старшокласники, міжсекторна взаємодія.

Косенчук О. Г. Социально-педагогические условия формирования лидерских качеств старшекласников в внеурочной деятельности на уровне города

В статье охарактеризованы социально-педагогические условия формирования лидерских качеств лидеров – старшекласников во внеурочное время на уровне города.

Ключевые слова: социально-педагогические условия, модель формирования лидерских качеств старшекласников, лидеры-старшекласники, межсекторное взаимодействие.

Kosenchuk O. G. Socio-pedagogical conditions of forming of leadership qualities of high school students in extra-curricular activities at the level of the city

The article describes the socio-pedagogical conditions of forming of leadership qualities of the leaders of high school students in free time at the city level.

Key words: socio-pedagogical conditions, model of leadership qualities of high school students, leaders, students, inter-sector cooperation.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 37.091:173.5-055.52-053.81

Н. О. Островська

**ЗАКЛАДИ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ
ЯК СУБ'ЄКТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ
З ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА МОЛОДІ**

Українське суспільство, на сучасному етапі його розвитку, характеризується трансформацією всіх сфер політичного, економічного, культурного, духовного та соціального життя, що накладає свій відбиток на становище сучасної молоді.